

Aarde-kinderen

Kees Both

Er is de laatste jaren in dit tijdschrift regelmatig geschreven over natuur bij de school en natuurspeelplaatsen. Maar wat is eigenlijk de betekenis van natuurbeleving en kennis van de natuur? En waarom is dit voor de ontwikkeling van kinderen, ook en juist voor kinderen van onze tijd, zo belangrijk?

De vrees wordt steeds groter dat kinderen van de natuur 'vervreemden'. De angst komt vooral voort uit heel concrete veranderingen in hun levensomstandigheden. Als we ons beperken tot kinderen in West-Europa gaat het allereerst om verdichting van de bebouwing van de woonomgeving – een steeds verdergaande 'verstening', waarbij 'natuur' iets ver weg is, waar je met de auto naar toe moet. We leven steeds meer in 'dozen', in plaats van buiten. Ook een meer georganiseerde vrijetijdsbesteding voor kinderen is hier van belang, inclusief de steeds grotere rol van het vervoer per auto (achterbankgeneratie).

Het vrije buitenspel en zeker het spel in het groen is steeds meer een bedreigde soort geworden, waarbij onderzoekers spreken over 'het uitroeien van ervaring'. Een auteur spreekt in dit verband over 'imprisonment of children'. Met het woord 'gevangenis' doelt hij op zowel de fysieke als de sociale beperkingen voor vrij buitenspel dicht bij de natuur, inclusief het gebrek aan vrijheid om daarin je creativiteit te gebruiken. 'We beginnen nu pas door te krijgen met welke hoge sociale kosten het aan kinderen ontzeggen van een leven met de natuur gepaard gaan' (Deveraux, 1991; Louv, 2005). Dat lijkt paradoxaal: heel veel kinderen hebben toch meer keuzevrijheid dan ooit... Verder hebben media een sterke invloed op kinderen. Ze zitten veel voor de tv en achter de computer. Dat kan hun kennis over natuur uitbreiden, maar geeft tevens

een gereduceerd beeld van de wekelijkheid. Er is geen sprake van een lijfelijke ontmoeting. Ook zijn veel processen die ons met de natuur verbinden, zoals de voedselproductie, onzichtbaar geworden. Kinderen weten daardoor steeds minder van de herkomst van het voedsel. De vraag is dan hoe erg dat allemaal is. De tijden veranderen nu eenmaal en kinderen dus ook. In het bestek van dit artikel kan alleen maar aangeduid worden wat kinderen aan natuur kunnen beleven en welke betekenis natuurbeleving kan hebben voor hun ontwikkeling.

Biophilia: liefde voor het leven

Voorafgaand aan die beschrijving van de relatie kind – natuur zal eerst een fundamenteel begrip geïntroduceerd worden dat dikwijls opduikt in huidige discussies op dit terrein: biophilia, oftewel 'liefde voor het leven'. Het is de hypothese dat

de natuur ons mensen nooit onverschillig laat. Er bestaan oerangsten, zoals voor spinnen en slangen, en oersympathieën, zoals voor niet-bedreigende zoogdieren en bloeiende bloemen en voor bepaalde typen landschappen. Biologen (o.a. Kellert, 1996) schrijven deze toe aan onze lange evolutionaire geschiedenis, waarbij deze gedragingen functionele aanpassingen waren, in onze genen vastgelegd zijn en nog steeds min of meer werkzaam zijn. Het is een relatief zwakke erfelijke neiging, die wel gevoed moet worden. Als deze tot zijn recht komt, draagt het bij aan de geestelijke en lichamelijke gezondheid van mensen. In een advies van de Gezondheidsraad (2004) over Natuur en Gezondheid, waarin ook aandacht gegeven wordt aan de betekenis van natuur voor de ontwikkeling en de gezondheid van kinderen, wordt ook van deze biophilia-hypothese uitgegaan. Een dergelijke hypothese valt natuurlijk niet direct te 'bewijzen', maar er zijn voorbeelden die zo'n hypothese wel aannemelijk maken.

- De voorkeur bij de meerderheid van mensen voor savanneachtige landschappen: dekking in de rug en

STICHTING OASE

voor je goed kunnen rondkijken. Ook kinderen vanaf vijf jaar houden van situaties waarin ze zelf kunnen zien zonder gezien te worden, op uitkijkposten en vanuit de 'nestachtige' schuilplaatsen die kleuters graag maken.

- De inhoud van dromen van kinderen. Bij het vaststellen van snelle oogbewegingen (de indicator van dromen) werden zij wakker gemaakt en werd gevraagd wat zij gedroomd hadden. Van de drietot vijftienjarige meldde gemiddeld 38 procent dat zij over dieren gedroomd hadden, significant meer dan over mensen of andere onderwerpen.
- Als kinderen van vijf tot twaalf jaar konden kiezen tussen een speelterrein met speeltoestellen en 'wilde landjes', dan kiezen ze in overgrote meerderheid het laatste. Dat geldt ook en zelfs voor kinderen die weinig ervaring hebben met dergelijke terreinen, zoals de kinderen in zeer dichtbebouwde wijken als Berlijn-Kreuzberg.

Kortom, we zijn en blijven als cultuurmensen lichamelijke wezens, die deel uitmaken van de natuur. Wij zijn aarde-mensen.

Wat is natuur?

Een tweede vooropmerking gaat over wat hier verstaan wordt onder 'natuur'.

We doelen hier niet op het door mensen gemaakte of bedachte, de 'meer dan menselijke wereld' die blijvende grondslag is van de cultuur. Natuur is in het groot de aarde die ons draagt en voedt, de planten en dieren in hun verscheidenheid en samenhangen, de elementen – bodem, atmosfeer, water, vuur –, de grote ritmes van de seizoenen en van dag en nacht (de gang van de zon, de indrukwekkende pracht van de sterrenhemel, de maancyclus) en de ritmes van ons lijf. Natuur is vooral ook een procesmatige *kwaliteit*: het spontane, oorspronkelijke, zelforganiserende, wilde, onvoorspelbare. Soms is dat in meerdere mate aanwezig (bijvoorbeeld in de 'wildernis' van de Waddenzee), soms in mindere mate (in sterk verstedelijkte gebieden); geheel afwezig is het echter nooit. Natuur omvat dus meer dan planten en dieren, hoe belangrijk die ook zijn.

Het gaat in dit artikel niet over natuur die niet of nauwelijks door mensen beïnvloed

STICHTING OASE

is, maar om relatief wilde plekken waar kinderen kunnen spelen: direct zintuiglijk, spontaan contact met planten, dieren en plekken die een grote mate van natuurlijkheid hebben. Hierbij valt te denken aan spontaan, niet door volwassenen gecontroleerd spel: op een 'wild landje', in een natuurtuin, een bosje of grasland, langs een beek, in een park. Er komen daar planten en dieren voor die niet door mensen gecontroleerd worden.

Wat kinderen aantrekt in natuur

Plantsoenendiensten, hoveniers en veel ontwerpers beschrijven een park of een natuurtuin vaak in vormkenmerken: bomen, struiken, bloemen, grasveld, hoogteverschillen, waterpartijen, en de patronen die deze samen vormen. Kinderen doen dat niet (net zoals trouwens de meeste volwassenen ook niet op die manier naar hun omgeving kijken). Kinderen letten op wat je daar kunt *doen*, op de functies. In de omgevingspsychologie hebben ze daar een term voor: 'affordances', wat zoveel betekent als uitdaging en aanbod.

Dat kan per individu verschillen. Een bepaalde boom kan voor een stevig uit de kluiten gewassen kind ervaren worden als een mooie klimboom en voor een kleiner kind niet. Bloemen in een bloemenwei zijn voor kinderen om te plukken, gras is niet om naar te kijken, maar om lekker op te liggen en te ravotten en zacht op te vallen (Both, 2004). Grond is om in te graven. Die functies moeten we niet alleen 'activistisch' opvatten. Het kan

ook om het stil naar dingen kijken en voor jezelf wat mijmeren omvatten, evenals het met anderen wat zitten kletsen. Wat zijn nu voor kinderen de 'affordances' van relatief wilde plekken? In het algemeen gesproken gaat het daarbij vooral om de volgende kenmerken:

1 Zo'n terrein biedt vele mogelijkheden als 'ruw materiaal', om zelf betekenis te geven en vorm te geven. Dit staat tegenover de vele gestandaardiseerde dingen, zoals in constructiemateriaal voor kinderen. Om bij het maken te blijven: het maken van dingen met natuurlijk materiaal – het zoeken van dingen die bij jouw ideeën passen of ideeën krijgen bij het gegeven materiaal – doet een beroep op verbeeldingskracht en inventiviteit en is in hoge mate ook 'luisteren' naar het materiaal. Bij het bouwen van een hut zoek je bijvoorbeeld stevige, min of meer rechte, dragende stokken, die zo goed mogelijk passen. Ook het lopen over een liggende boomstam of het klimmen in een boom is anders dan over een muurtje lopen. Er zitten allerlei onverwachte en onbedachte variaties in.

2 Het kunnen graven en vuur maken en de aanwezigheid van water dragen sterk bij aan de aantrekkelijkheid van een terrein, evenals hoogteverschillen. Er is een evenwicht tussen beslotenheid (met name in de begroeiing) en open plekken.

3 De openheid zit hem ook in het onvoorspelbare – de dieren die je daar kunt tegenkomen bijvoorbeeld en die je kunt vangen en bekijken of juist kunt 'beslui-

pen'. Er wordt een beroep gedaan op het kind als onderzoeker. Er zijn steeds weer nieuwe dingen te ontdekken.

4 Er is veel materiaal om mee te werken. Met name de plantenwereld biedt een overdaad aan materiaal: om te spelen, om te bouwen, je te versieren, mooie dingen van te maken en functionele zoals fluitjes, soms als voedsel te gebruiken.

5 Er is – als het goed is – een evenwicht tussen je veilig voelen op deze vertrouwde plek en het spannende, avontuurlijke, 'gevaarlijke'. De kinderen spinnen wat dat laatste betreft vaak ook allerlei verhalen rond zo'n plek.

6 Dergelijke plekken bieden zowel vertrouwde en herhaling (in de seizoenen) als verrassing – een belangrijk kenmerk van 'natuur'.

7 Het levert vaak mogelijkheden om je terug te trekken op een plek voor jezelf, om na te denken.

8 Een grote mate van je gang kunnen gaan, zonder dat er steeds volwassenen op je lip zitten is bij dit alles cruciaal, zowel als individu als samen met andere kinderen. Dat behoort tot de vrijheden van het buitenspel.

9 Het zijn plekken die de fantasie in hoge mate prikkelen, waar je kunt dromen en van kunt dromen, 'places where the soul can fly'. De identiteit van dergelijke plekken en hun verhalen – 'place identity'- draagt bij aan de ontwikkeling van de identiteit (het levensverhaal) van kinderen. Dit in tegenstelling tot het verschijnsel 'placelessness' als moderne vorm van ontheemding.

10 Het esthetische in de zin van de oorspronkelijke betekenis van 'aisthesis' – de levende zintuiglijke, lijfelijke ervaring – speelt in dit alles mee.

Ontwikkelingsstimulansen

Er is onderzoek gedaan naar de bijdrage die het vrije spel en gerichte leeractiviteiten in een natuurlijke setting kunnen leveren aan de ontwikkeling van kinderen. We geven hier een korte samenvatting van de uitkomsten, in het besef dat er veel meer over te vertellen valt.

Het aspect dat vaak het eerst genoemd wordt is de bijdrage aan de ontwikkeling van de creativiteit. Mensen die zeer creatief zijn in hun beroep of anderszins, met name op kunstzinnig gebied, leggen een verband met de hier besproken jeugdervaringen met natuur. Mensen leven in een wereld van symbolen en metaforen. Maar die worden, als het goed is, ook gevoed vanuit directe zintuiglijke, lijfelijke ervaringen met natuur, hebben zo een verbinding met de 'meer dan menselijke wereld'. In de onderbouw van basisscholen wordt heel wat gezongen over de natuur (symbolen) – over 'krekeltjes en korenbloemen blauw', over 'de kastanjes aan de bomen en de eikels op het mos'. Maar wordt dat nog gevoed vanuit ontmoetingen met natuur? Wordt er nog geleefd met natuur?

Kinderen leren bij vrij buitenspel ook omgaan met risico's. De ontwikkeling van hun motoriek wordt verhoudingsgewijs

sterk gestimuleerd. Bovendien zijn er belangrijke andere gezondheidseffecten van spelen in het groen, wat met name in Scandinavië een argument is voor veel buiten zijn, ook onder schooltijd. Het vrije spel in de natuur kan een belangrijke bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het kind als persoon (identiteitsontwikkeling), door de verbondenheid met een plek die tegelijkertijd vertrouwd is en op wezenlijke punten ook 'vreemd' blijft, waar je je eigen plaats kunt zoeken en vinden of maken. Dergelijke plekken bieden ook veel kansen voor de sociale ontwikkeling, juist vanwege hun fijne ruimtelijke geleding: 'geheime' plekken, terreinspelen, ontmoetingsplaatsen. Vanuit het Engelse project *Learning through Landscapes* (netwerk die scholen helpt bij de ontwikkeling van hun leerlandschappen) wordt bijvoorbeeld gemeld dat na het herinrichten van het schoolterrein er minder agressie is en dat er meer plekken zijn voor kleine groepen kinderen met verschillende bewegingsbehoeften. Het 'groen' heeft een kalmerende invloed.

Wat de intellectuele ontwikkeling betreft, gaat het met name om disposities als exploratiedrang, onafhankelijk denken, het verzamelen van gegevens met behulp van alle zintuigen, flexibel denken en de taalontwikkeling. Wat de bijdrage aan kennis en inzicht betreft ligt het voor de hand dat als het over natuur gaat kinderen veel opsteken, ook van het vrije spel. Het struinen in en het gebruiken van de natuur in de directe omgeving – vruchten en zaden, bloemen, hout, enzovoort – blijkt bijvoorbeeld sterk bij te dragen aan de kennis van kinderen van planten en dieren in de eigen omgeving ('biodiversiteit'). De mogelijkheden van bijvoorbeeld natuurlijke schoolterreinen zijn echter breder, mits didactisch goed benut. Het reeds genoemde 'Learning through Landscapes' publiceerde daarom handleidingen voor het benutten van het schoolterrein bij alle vakken en leergebieden van het National Curriculum voor het basisonderwijs.

De emotionele, intellectuele, sociale en waardenontwikkeling en de verbeeldingskracht worden sterk gestimuleerd

STICHTING OASE

STICHTING OASE

door gevarieerde, herhaalde en blijvende contacten met relatief natuurlijke settings en processen. Op grond van de hiervoor besproken opvatting over 'biophilie' kan een aantal natuurwaarden beschreven worden, die ontwikkeld kunnen worden. Het lijstje *Natuurwaarden* geeft daarvan een samenvatting.

Kom mee naar buiten allemaal

Aan het slot van dit artikel komen we terug op de vraag die gesteld werd na de beschrijving van veranderingen in de leef-situatie van kinderen: hoe erg is dat? We zetten we ons niet af tegen het leven in de stad of de mediatisering van het bestaan van kinderen als zodanig. Steden kunnen ongetwijfeld belangrijke en positieve impulsen geven aan de ontwikkeling van kinderen en computers idem. Maar het is van belang het grotere ecologische geheel waarin wij leven in het vizier te houden, ook voor het welzijn en een evenwichtige ontwikkeling van kinderen. Wat dat betreft moeten we ons bewust zijn van de negatieve gevolgen van het ontbreken van natuurervaringen. Scholen hebben hier een eigen verantwoordelijkheid en kunnen op hun schoolterrein (of als dat niet mogelijk is zo dicht mogelijk bij de school) zorgen voor een omgeving waarin kinderen actief betrokken kunnen zijn bij natuur: door spelen, door het zorgen voor natuur, door het leren over natuur. Er zijn voldoende sterke argumenten voor natuur als krachtige leeromgeving. Het realiseren daarvan is niet eenvoudig, maar voor schoolteams die willen is voldoende ondersteuning te vinden (Caminada e.a.,

2005). Het grootste probleem zit hem in de opvatting dat onderwijs iets is dat je in een gebouw doet. Natuur kan ook een belangrijk middel zijn in de zorgverbreding, met name bij kinderen met de indicatie ADHD. Daarop zullen we in een volgend artikel terugkomen. Daarnaast – en daar kunnen scholen maar zeer ten dele iets aan doen – is gerichte actie nodig voor het behoud en de verdere ontwikkeling van natuurnabije speel-mogelijkheden in de steden.

Kees Both is hoofdredacteur van *Mensen-kinderen* en studiesecretaris van de Nederlandse Jenaplanvereniging.

Literatuur

- Both, K. (2004), 'Kinderen lezen hun schoolterrein.' In: *De wereld van het jonge kind*, februarinummer.
- Caminada, G. (2005), *Beter buiten spelen*. Bekadidact, Baarn.
- Deveraux, K. (1991), Children of nature. An interview with Mark Francis. In: *UC Davis Magazine*, winter.
- Gebhard, U. (2003), *Kind und Natur. Die Bedeutung der Natur für die psychische Entwicklung*. Westdeutscher Verlag, Opladen.
- Kellert, S.R. (1996), *The Value of Nature*. Island Press, Washington.
- Louv, R. (2005), *Saving our children from nature-deficite disorder*. Algonquin Books, Chapel Hill (NC).

Zie ook de verdere verantwoording van onderzoeksliteratuur op www.stichting-oase.nl/literatuur/springzaad

Natuurwaarden

Algemeen:

Uitnodigende natuur

Specifieker:

- *Esthetische natuur*: De zintuiglijke aantrekkingskracht van de natuur, geraakt worden door schoonheid, genieten, spelen, verbeelden, vormgeven.
- *Intrigerende natuur*: Daagt uit tot ontdekken en onderzoeken; natuur waarover je meer wilt weten en wilt begrijpen.
- *Existentiële natuur*: Emotionele verbondenheid, intimiteit, troost, vriendschap, geven en ontvangen, vertrouwen, ervaren van transcendentie (spiritualiteit), beschouwen, de rol van de natuur in menselijke relaties.
- *Te beheersen natuur*: Veiligheid, onafhankelijkheid. De natuur is niet alleen maar mooi en lief, de elementen kunnen ook 'woeden'; er zijn gevaren in de natuur waarop je bedacht moet zijn, de macht van de natuur moet erkend worden, naast verwondering is er ook verbijstering. Kinderen moeten hier, zoals ook op andere terreinen, een realistische houding ontwikkelen, verbonden met kennis hoe met risico's om te gaan. Een te romantisch, rozig natuurbeeld (Bambi-natuur) kan zomaar omslaan in een even onberedeneerde afkeer en angst.
- *Gebruiksnatuur*: Produceren en verwerken van grondstoffen, voedsel, geneesmiddelen, energie. Dilemma's in het werk. Spelen en werken met natuurmaterialen.
- *Te beschermen, c.q. te ontwikkelen natuur*: Nadruk op respect voor de waarde van de natuur zelf; beheer, natuurzorg, natuurontwikkeling, natuurnabij tuinieren.
- *Symbolische natuur*: Natuurverschijnselen als metafoer (spiegel) voor het mensenleven, als bron voor verbeeldingskracht, verhalen, rituelen, viering, taal.

Er zijn allerlei onderlinge relaties tussen deze waarden, zoals tussen esthetische natuur enerzijds en existentiële en symbolische natuur anderzijds.